

Bir Bektaşı Şâiri

Mehmed Ali Hilmi Dedebaba ve Divânı*

Mehmed Ali Hilmi Dedebaba,
who is a Bektashi Poet and His Divan

Един поет бекташ, Мехмед Али
Хилми Дедебаба и поезията му

Süleyman SOLMAZ**

ÖZET

Mehmed Ali Hilmi Dede 1842'de İstanbul'da doğmuştur. Bir Bektaşî şâiri olan Hilmi Dede, Sultanahmed civarında, Güngörmez Camii imamı Nuri Efendi ile Emine Bacı'nın oğludur. Ailesi, Merdiven köyünde Şahkulu Sultan Tekkesi post-nişini Hasan Baba'dan, kendisi de Aşçı Baba'dan el almıştır. 1863'te posta oturan Hilmi Dede, aynı yıl Hacı Bektaş Dergâhı'na giderek icazetini almıştır. 1907'de vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Mezarı tekkenin haziresindedir.

Ünü yurt içine ve yurt dışına yayılmış dedebaba üzerine yapılmış bazı çalışmalar vardır. Dedebaba ayrıca, çeşitli ansiklopedilerde de yerini almıştır.

Divanı, ölümünden sonra, Merdiven köyü Tekkesi aşçısı Filibeli Ahmed Mehdi Baba tarafından bastırılmıştır. Bedri Noyan, bu divanı, kendisindeki bir yazma nüshayı esas alarak İstanbul'da tekrar yayımlamıştır. Bu yayında şiirlerin nesre çevrilmiş hâli ile açıklamaları da vardır.

Divanda 218 gazel, 30 kaside, 21 murabba, 1 müstezat, 7 muhammes, 8 müseddes, 1 akrostiş, 1 muaşşer, 2 mersiye, 3 kıt'a, 10 müfred, 1 beyit, 42 tarih yer almaktadır.

Hilmi Dedebaba Divanı, klasik divan tertibine uygun bir divandır; yani şiirler, elifba sırasına göre tanzim edilmiştir.

Şairimizin yazdığı şiirlerde Bektaşî geleneği, bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Dedebaba üzerinde Niyâzi-i Mısri ve Türâbî Baba'nın etkisi hemen sezilebilmektedir.

* Bu yazı, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi'nin düzenlediği "2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni"nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Yard. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Divanda kesif bir şekilde Hz. Muhammed, Hz. Ali, ehl-i beyt sevgisi ve bağlılığı görülmektedir. Dede Baba'nın bazı şiirleri bestelenmiş ve tekkelerde okunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Dede Baba, Bektaşilik, Tasavvuf.

ABSTRACT:

Mehmed Ali Hilmi Dede was born in İsranbul in 1842. Hilmi Dede, who is a Bektashi poet is the son of Emine Bacı and Nuri Efendi, who is the imam of Güngörmez Mosque around Sultan Ahmed. His family received permission to initiate others from the head of Şahkulu Sultan dervish lodge in Merdiven Village, and he received permission to initiate others from Aşçı Baba. Hilmi Dede, who became the sheikh in 1863, took permission by going to Hacı Bektaş Dervish Lodge at that year. He performed his duty until his death in 1907. His tomb is in the hazire of the dervish lodge.

There are some works that were written for Dede Baba and that became wellknown in domestic and abroad. Furthermore, Dede Baba took his place in various encyclopedias.

His Divan was published by Ahmed Mehdi Baba from Filibe, who is the cook of the dervish lodge of Merdiven Village. Bedri Noyan again published this divan by predicating on a hardcopy that he belonged in İstanbul. That publication includes the prose and commentary.

Divan includes 218 ghazals, 30 encomiums, 21 squares, 1 müstezat, 7 muhammes, 8 müseddes, 1 acrostic, 1 muaşşer, 2 dirges, 3 verses 10 müfred, 1 couplet, 42 dates.

The divan of Hilmi Dede Baba is appropriate to classic divan sets. Namely, the poems were arrayed according to Elifba.

Bektashi tradition in the poems of our poet draws expressly the attention of anyone. It is easily understood that Niyâzi-i Mısrî and Tûrâbî Baba have an effect on Dede Baba.

The love and loyalty for Hz. Muhammed, Hz. Ali and Ehl'i Beyt is emphasized. Some of the poems of Dede Baba were composed and they were recited in the dervish lodge.

Key Words: Hilmi, Dede Baba, Bektashism, Sufism.

РЕЗЮМЕ

Мехмед Али Хилми Деде, е роден през 1842 година в Истанбул. Хилми Деде, е един от поетите Бекташи и е син на Емине Баджи и на Нури Ефенди, духовник при джамията "Гюнгюрмез", намираща се в близост до Султан Ахмед.

Семейството му придобива позиции в текето Шахкулу султан, намиращо си в село Мердивен, от шейх Хасан Баба, а той от Ашчи Баба. През 1863'а година Хилми Деде заема длъжността Шейх и в същата година отива в текето "Хаджи Бекташ"(школа, в която се обучава в ислямската мистика), за да вземе дипломата си. Той, е бил на длъжност до смъртта си през 1907 г.

Популярността на Дедебаба е голяма и върху него са правени изследвания в страната и извън нея. Също така името Дедебаба се среща в различни енциклопедии. Поезията му, е публикувана след смъртта му от Филибели Ахмед Мехди Баба, готвач на село Мердивен.

В тази статия са направени обяснения, анализи на преведените стихотворения.

В творчеството на поета се срещат типични за Старотурската литература видове произведения - 218 лирични поеми, 30 касидета, 2 елегии, 3 произведения за светия пророк Мохамед, наричани "Къта", двустиштия и т.н.

Поезията на Хилми Дедебаба, е съобразена с изискваната на класическата поезия. Тоест стихотворенията са подредени по-реда "Елиф-Ба"

В стихотворенията на поета се срещат ясни примери на традицията Бекташи. Може да се усети влиянието на Ниязи Мъсри и на Тураби Баба върху Дедебаба.

В поезията му се демонстрира неговата обич и привързаност към Пророка Мохамед и към Хазрети Али.

Някои стихотворения на Дедебаба са композирани и четени в текетата.

Ключови Думи: Хилми, Дедебаба, Бекташизъм, Мистика.

Biz bu çalışmamızda, şairimizin eserinden hareketle edebî şahsiyetini ve dinî - tasavvufî edebiyatımız içindeki yerini tespit etmeye çalışacağız. Bu metin hazırlanırken matbu nüsha esas alınmış olup, şiirlerin altındaki harf şiiri (gazel, kaside vs.), rakamlardan ilki şiirin numarasını, diğeri de beyit numarasını vermektedir.

Hilmi Dedebaba Divanı, klasik divan tertibine uygun bir divandır. Yani şiirler elifba sırasına göre tanzim edilmiştir.

Şairimizin yazdığı şiirlerde Bektaşî geleneği bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Dedebaba üzerinde Niyâzi-i Mısrî ve Tûrâbî Baba'nın etkileri hemen sezilmektedir.

Divanda kesif bir şekilde Hz. Muhammed, Hz. Ali, ehl-i beyt sevgisi ve bağlılığı görülmektedir. Dedebaba'nın bazı şiirleri bestelenmiş ve tekkelerde okunmuştur.

Hilmi Dede Baba divanına, elif kafiyesinde bir münacatla başlar:

Yâ Rab be-hakk-ı sûre-i Yâsin ü Kaf ü Hâ
Yâ Rab be-hakk-ı Fatiha u nun ü hel-atâ

Bu münacatta çeşitli sure isimleri, bazı ayetler bulunmakta; Hz. Muhammed ve torunları Hz. Hasan ile Hüseyin, İmam Cafer, Musa, ehl-i beyt hakkı için ebru-yı hatt-ı yâre aşına kılmasını, sevgisiyle gönlünü doldurmasını, işinin daima hamd ve şükür olmasını, bu isimlerin ruz-ı cezada kendisine şefaathatmelerini, derununun onlarla dolmasını murat ettikten sonra aşk denizinin en iyi yüzücüsü olup nice şiirler yazabilmeyi Tanrı'dan istemektedir. Bunun için de sure-i Kevser hakkı için aşk şarabı ile kanıp neş'e-i beka sahibi olmayı dilemektedir.

İkinci şiire *Besmelenin* "be"si ile başlamıştır. Daha sonra pirinden ders alıp aşk yoluna girdiğini, bu yolda Hz. Ali'nin açtığı ilim kapısından içeri daldığını, ay ve güneşin Zeynelaba'nın bir zerresi bile olamayacağını; Hz. Bâkır, Cafer, Musa

Kâzım ve Rıza'nın kible-i râh-ı hakikat (doğru yolun kıblesi), reh-nüma-yı râh-ı din (din yolunda yol gösterici) olduğunu dile getirmiştir. Taki ve Naki'nin hâk-i pâ-yi devletinin can gözüne tutiya (sürme) olduğunu ifade ettikten sonra; Askerî'nin askeri olduğunu, Mehdi-i Devran'ın şahlarının olduğunu ve bu sayede nefsin hırslarını terk ederek menzil-i tecride girdiğini, yine bu sayede Hacı Bektaş Veli'ye riyasız çaker (asker-mürîd) olduğunu, âşık-ı sadık olup onun yoluna canını feda etmeye geldiğini belirtir.

Dede Baba'nın divanında yer alan "habibim" redifli 11. şiir, Hz. Muhammed (s.a.v) övgüsündedir. Dinî edebiyatımızda *Habîb*, Peygamber'i temsil eder. Bu şiirde, divan tarzında kullanılan sevgilideki güzellik unsurları, Hz. Muhammed'in şahsında toplanmıştır:

Nûr-ı vechündür habîbüm kible-i ulyâ bana
Ka'be-i dîdârun yüzündür Mescidi'l-aksâ bana
Kabe kavseyn olduğun bildüm anuñün ey nigâr
İki kaşındır senin mihrâb-ı ev ednâ bana
Ey sıfatın âyet-i hedinehü's-sebil (?)
Oldu zâtın nûr-ı sübhânellezi isrâ bana
Ahd ü peymân eyleyüp bağlandım aşkın bendine
Turre-i kisvelerden gider urvetü'l-vüska bana
Âb-ı zemzem menbaı çâh-ı zenehdânındadır
La'l-i nâbun çeşmesidir Kevser-i hamrâ bana
Ravza-i hüsnündür âşıklara Dârü'n-na'im
Cennet içre kâmetündür sidre-i tûbâ bana
Bezm-i hâssından bu Hilmî bendeni dûr eyleme
Sensiz ey cânân gerekmez dünyâ vü ukbâ bana

Gazel-i müzeyyel şeklinde yazılmış diğer bir şiirde

Cismimi kıldım fedâ aşk ile cânân Ahmed'e
Yalnız cismim değil olsun fedâ cân Ahmed'e

diyerek duygu yoğunluğunun boyutlarının nerelere vardığını açıkça göstermiştir. Öte yandan başka bir şiirinde; "*Sevdim hele bir dilberi kim ismidir Ahmed*" diyerek övgüsünü sürdürmektedir (G. 38).

Başka bir beyitte ise Hz. Muhammed'i mürşit, Hz. Ali'yi de rehber olarak tavsif etmiştir:

Mürşidimiz Muhammed rehberimizdir Ali
Âşık olan can verir mürşid ile rehber G. 212/10

Hiz. Muhammed ve Miraç, dinî edebiyatımızda çok işlenen konulardan biridir. Dede Baba Divanı'nda da işlenen bu konu, müstakil bir kitap olarak yazılabildiği gibi, divan içindeki şiirlerde de işlenmiştir (Akar, 1987):

Menzil-i mi'râca mahbûb-ı Hak itdükde urûc
Nûr-ı vechinden münevver oldu encümle bürûc
İndiler gökden yere teşrifin istikbâl için
Eyledi bürc-i esedden şems ü mâh ol dem için
Semme vechullahdan ref oldu cümle perdeler
Kabe kavseyne irüp itdi harem-gâha vülûc
Âşikâr itdi kamu sırr-ı hafiyi Hak sana
Kıldı genc-i a'zâmı esrâr-ı kalbinde dürûc
Yâ Resulullah koma zulmetde Hilmî mücrimi
Nûr-ı vechin oldu bezm-i enbiyâ içre bülûc Divan/ 35. şiir

Bir başka şiirde Hiz. Peygamber, âşıkların sığınağı olarak anılmıştır.

Cenâb-ı izzet-i fahr-ı risâletdür bize melce
Emiri'l-mü'minindür hazret-i isnâ aşer yâhûG. 207/4

Bu divanda Hiz. Ali hakkında da yazılmış pek çok şiir bulunmaktadır. Dede Baba, bu şiirlerde Hiz. Ali'den medet istemektedir (Bkz. 39./40. şiirler). Hiz. Ali vasfında yazdığı başka bir şiirde; Hiz. Ali'nin hidayet yolunun rehberi, velayet sırrının ve inayet lütfunun kaynağı, âyetlerin - sırlarının kâşifi, belâgat ilminin masdarı, fesahat kaleminin süsleyeni olduğunu anlatmaktadır. Aynı şiirde Hiz. Ali, Kur'ân'ı toplayan olarak verilmektedir. *Künfekekan* padişahı olarak nitelenen Hiz. Ali'nin başlangıç ve nihayet olduğu, pişmanlık gününde şefaate edeceği ve daha birçok özelliği zikredildikten sonra; Hiz. Muhammed ile Hiz. Ali'nin "nûr-ı vâhid" oldukları; Hiz. Muhammed'in mürşit, Hiz. Ali'nin ise rehber olduğu belirtilmiştir. Şairimiz şiirinde tecrid sanatı marifetiyle kendine seslenirken; Hiz. Ali'nin dini, imanı, dilindeki viridi, elindeki tesbihi, hatta tendeki rûh-ı revanı olduğunu; onun nur-ı Hak olduğuna şüphesinin olmadığını veciz bir şekilde dile getirmiştir. Hiz. Ali'nin şiirlerde geçen bir sıfatı da Haydar-ı Kerrâr'dır (G. 44).

Hiz. Ali'ye bende olmak, zümre-i nâcî olmaya yeter:

Zümre-i Nâcîleriz bende olup Haydar'a
Şîr-i Hudâ Murtaza saff-şiken ü saff-dere G. 212/1

Divanda; "*lâfetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ Zülfikar* (Ali'den başka fetâ, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur)" kelâmının nakarat olarak tekrar edildiği 8 kıt'alık bir şiir vardır (52. şiir)

Bilindiği gibi dedebaba, her şeyden önce bir Bektaşî şairi ve şeyhidir. Bu durum divanda, her fırsatta veciz bir şekilde dile getirilmiştir:

Ehli şevkiz meşreb-i rindâneyiz Bektâşiyiz
Zâhid-i bed-hûlara bî-gâneyiz Bektâşiyiz

Merd-i tecrîdiz 'alâikden geçüp olduk berî
Bî-tekellûf sâkin-i meyhâneyiz Bektâşiyiz

...

Sâbitiz ikrârımızda şekkimiz yokdur bizim
Ahd-i yâre viren merdâneyiz Bektâşiyiz

Cânımız kıldık fedâ Cemâllullaha biz
Şem'-i aşkda yanmağa pervâneyiz Bektâşiyiz G. 91

Divanda yer alan 8. ve 9. şiirler, dedebabanın intisabı ile ilgilidir. 8. şiire;

Sevdim hele bir dilberi kim hüsni cemîlen
Gâyetle güzel misli cihan içre kalîlen

matlaı ile başlamakta,

Yüzler süreni sıdkile dergâhına anun
Dünyâda vü ukbâda hor ü zelilen

şeklinde devam ederek isim zikretmeden, şeyhini övmektedir. 9. şiirde ise,

Yakdı cânım nâr-ı aşkın vech-i ahsen bir yana
Sabr u sâ mânım tutuşdı cism ile ten bir yana

Dergeh-i kadr-i bülendinde kul olmuş âf-tâb
Yer öpüp pâ yine yüz sürmüş hilâl-i mah-tâb

Hamdülillah böyle bir mahbuba kıldım intisâb
Nûr-ı vechinde yazılmış Fatiha-i ümmü'l-kitâb

diyerek intisabını bizzat dile getirmiştir. Bu şiirde ayrıca şeyhini "gül-beden" olarak vasıflandırmakta ve cümle âleme bunun değişmeyeceğini, "Cümle âlem bir yana ey gül-beden sen bir yana" mısrası ile açıkça ifade etmektedir.

On üçüncü şiir, Mansur Baba vafında olup aşağıdaki beytin bendler arasında tekrar edildiği 5 bentlik bir müseddesle anlatılmıştır. Mansur Baba, Bektaşilik geleneğinin önemli isimlerinden biridir.

Bî-devâ kaldım çü dermân isteyü geldüm sana
El-meded yâ Şah Kulı Sultan yâ Mansûr Baba

Başka bir şiirinde,

Oturdum hânkâhında rızâsın kılmağa tahsîl
Sığındım dest-gîrim Hazret-i Şah Kulı Sultana G. 214. 9

diyerek onun elinden tutanı olduğunu ve dergâhında rızasını kazanmak gerektiğini anlatmıştır.

Onbeşinci şiir, “*Mürşid-i müşkil-küşâ ya’ni Tûrâbî Baba*” mısrası ile birbirine bağlanmış 5 bendlik bir muhammes olup Tûrâbî Baba medhindedir:

Mâlik-i mülk-i bekâ-yı menba-ı cûd ü sehâ
Gevher-i genc-i hayâ-yı ma’den-i kân-ı vefâ
Vâkıf-ı sırr-ı Hudâ dâhil-i bezm-i a’lâ
Lem’a-i sırr-ı nümâ Enver-i kul innemâ
Mürşid-i müşkil-küşâ ya’ni Tûrâbî Baba

İslam’ın beş şartından biri, Hacc’a gitmektir. Bu ibadetin rükünlerinden biri olarak bilinen ve oraya gidildiğinde her Müslüman’ın yaptığı veya yapmaya çalıştığı *Hacerü l-Esved’e* yüz sürmek, klasik şiir geleneğinde âşık için, sevgilinin Kâbe’ye benzeyen yüzündeki bene yüz sürmekten ibarettir. Gerek divan şiirinde olsun, gerek tekke şiirinde olsun bu gelenek değişmemektedir. Âşık böylece bezm-i ezelde verdiği ahdi de tazelemiş olmaktadır. Divan şiirinde sevgilinin benlerine yüz sürmek gibi bir vuslat, ancak bir hedef olabilir, ki asla mümkün görülmez; dedebaba için bu her dem müyesserdir ve o da buna müteşekkirdir:

Hâl-i ruhsârun imiş maksad Hacerü’l-Esved’den
Şükr kim yüz sürmeğim her dem müyesserdir bana G. 7/2

Söz ibadetten açılmışken âşığın mescidinin, mihrabının, minberinin secde yerinin; ancak sevgilinin yüzü, gözü ve kaşını olduğunu da belirtmeden geçmeyelim:

Ayn u ebrû mescid ü mihrâb u minberdir bana
Secde-gâhım kible-i dîdâr-ı dilberdir bana G. 7/1

Ka’be-i dîdârını kıldım özümçün secde-gâh
Kaşların mihrâbın itdüm kible-i hamsü’s-salât G. 29/4

Divanda 11 beyitlik “*muhabbet*” redifli gazelde (30. şiir), her âşığın muhabbet davasında bulunmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Kolay olmayan bu davada âşığın; gamdan gama düçâr olsa bile muhabbetten şikâyet (şekvâ-yı muhabbet) etmemesi gerektiğini, sabır ve tahammül göstermesi lâzım geldiğini söyler. Buna gerekçe olarak da bu işin kıyamete dek süreceğini göstermektedir.

Kerbelâ ve Hz. Hüseyin, Bektâşi geleneğinde sıkça işlenen bir konudur. Dede Baba da geleneğe uymuştur.

Nûr-ı kandil-i mua'allâdır Hüseyin-i Kerbelâ
Revna-efzâ-yı musallâdır Hüseyin-i Kerbelâ

...

Zübde-i âl-i Muhammedir vücûd-ı nâzüki
Mâye-i feyz-i musaffâdır Hüseyin-i Kerbelâ

...

Zikr idernâm-ı şerifin rûz ü şeb Hilmî müdâm
Sırr-ı esmâya müsemmâdır Hüseyin-i Kerbelâ G. 16

Divanda yer alan 208 ve 209 numaraları şiirler; Kerbelâ, Yezid, Hz. Hasan ve Hüseyin, Zeyneb, Aliyü'l-Murtaza, Muharrem, mâtem-i âl-i abâ, kan gibi konuların veciz bir şekilde işlendiği şiirlerdir.

Hz. Hasan ve Hüseyin, kendisinden imdat istenen konumdadırlar. Sadece onlar değil; Hz Muhammed, Hz. Ali ve her biri bir ihtiyacın kapısı On iki İmam'ın hepsinden meded istenmektedir:

Hak Muhammed Ali kurretü'l-aynım
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim
İkrâr u imânum şâh Hüseynim
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

Ali Zeyne'l-abâ Bâkır u Ca'fer
Cennet-i a'lâda sâki-i Kevser
Âl-i Muhammed şâfi-i mahşer
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

Musâ Kâzım'dır penâh-gâhımız
Hakka giden hakdır toğru râhımız
Biz bendeyiz anlar pâdişâhımız
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

Aliyü'r-rızâdur kible-i hâcet
Muhammed Tâkî'dir sâhib-kerâmet
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

Hasanü'l- Askerî ka'be-i irfân
Muhammed Mehdî'dir sâhibü'z-zamân
Âl-i Muhammed'dir derdlere dermân
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

Fahr-ı risâletdir öz dedeleri
Hadicetü'l-kübrâ hem ceddeleri
Fatımatü'z-zehrâ vâlideleri
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

On iki İmam'a bendeyiz bende
Anların aşkıyla gönlümüz zinde
Hubb-ı sıbtın ile olduk ferhunde
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim

Pîrim Hacı Bektaş evlâd-ı Haydar
Âl-i Muhammed'den toğdı ol gevher
Hilmi Dede pîrim uşşâka rehber
Aman ya Hasanım meded ya Hüseynim (184)

Dedebaba, divanda zaman zaman vahdet konusunu da işlemiştir. Bir beyitinde dedikodu ve kesretin vahdete ulaşmaya engel bir perde olduğunu, bu perdenin açılması hâlinde ortaya Cemâlullah'ın çıkacağını belirtmiştir.

Bu kıl ü kâl bu kesret olupdur perde-i vahdet
Görinen perdeden yine Cemâlullahdır câna G. 16/6

Dedebaba, Hakk'ı perdesiz gördüğünü şu şiirde alenen söylemektedir:

Sırr-ı Hak oldu a'yân her yerde
Arada kalmadı hiçbir perde
Lâkin anı görecek göz ister
Görünen Hak ola çeşm-i terde 228/1 - 2

Cemâl-i Rahman'ı bu dünyada gördüğünü hiç gizlememiş, hatta bu işin nasıl olduğunu bile beyan etmiştir:

Bihamdillah irişdim devlet-i dîdâr-ı Rahmana
Beşâret tâcını giydim tecellî irdi bu câna
...

Gehi ma'den gehi nebât gehi hayvân olup geldim
İrince devr-i âdeme boyandım türlü elvâna G. 214/1 - 4

Vahdet-i vücudun işlendiği 16.şiir, gazel şeklinde yazılmış bir vahdet-nâmedir desek mübalağa etmiş olmayız:

Bu âlem kim görürsün bir tecelli-gâhdır câna
Kimi âkil kimi mecnûn kimi âgâhdır câna
Kimi zâlim kimi mazlûm kimi fâsık kimi ma'sûm
Kimi âbid kimi zâhid kimi gümrâhdır câna

Kimi âlim kimi câhil kimisi mürşid-i kâmil
 Kimi müflis kimi de sadr-ı ulvi câhdır câna
 Sunûât-ı îlâhidir bu ef'âl-i tenevvü hep
 Her eşyâ bir tecelli-i mahzar-ı billahdır câna
 Münezzehe cümle eşyâdan aceb sırr-ı hafîdir bu
 Görünen her mezâyâdan yine ol şâhdır câna
 Bu kıl ü kâl bu kesret olupdur perde-i vahdet
 Görünen perdeden yine Cemâlullahdır câna
 Gören kimdir görünen kim bu vahdet-hânedede Hilmi
 Gören de görünen de cümle nûrullahdır câna

Divanda ayet ve hadislerden bazen tercüme bazen de iktibas yoluyla faydalanılmıştır. Ayrıca sure adları da bazen teşbih yoluyla, bazen de bir dileğe aracı olarak kullanılmıştır.

Men aref sırrına irdin ise âdem oldun
 Yohsa her sûret-i insan olan olmaz hûş-yâr G. 42/11
 Eğreçi men aref sırrından âgâh oldısa nefsün
 Olur idrâk iden Rabbisini kâmil beşer yâhû G. 207/3
 Yâ Rab be hakk-ı sûre-i Yâsin ü Kaf Ha
 Yâ Rab be hakk-ı Fatiha vü Nun ü Helatâ G. 1/1
 Bâ-yı Bismillahirrahmanirrahimden ibtidâ
 Ders alıp pîrimden itdüm râh-ı aşka iktidâ
 Nokta-i bâdır tarîk-ı sırr-ı feyz-i mustakîm
 Şehr-i 'ilmin şâhıyum didi Ali-i bâ-behâ G. 2/1 - 2
 Kabe kavseyn olduğun bildim anuñün ey nigâr
 İki kaşındır senin mihrâb-ı ev ednâ bana
 Ahd ü peymân eyleyip bağlandım aşkun bendine
 Turre-i kisvelerden gider urvetü'l-vüskâ bana G. 11
 Semme vechullahdan ref oldu cümle perdeler
 Kabe kavseyne irüp itdi harem-gâha vülûc G. 35
 Yazdı levh-i kâinata kilik-i kudret kâf ü nun
 Yek nazarda oldı peydâ külli şeyün yusaddirûn
 Nûş idince câm-ı mevte aşk ile Hilmi Dede
 Gûş idenler diyeler innâ ileyhi râciûn G.203

Hilmi Dede tasavvufun kaynakları arasında gösterilen “küntü kenz” hadisini ise, şu şekilde değerlendirmiştir:

Her eser oldı müessirden ayân ey merd-i Hak
Küntü kenzin sırrını fehm itdi andan nâzîrûn G. 212/3

Kendine kendini mir’at itdi gene kendisi
Hüsnünü seyr itmege her zerrede gösterdi şân G. 201/3

Sevgi ta bezm-i ezelde takdir olunmuş ve insanın kaderi olmuştur. Bu da bu dünyada sevgilide tecelli ederek âşığın karşısına çıkmıştır. Nereye ve neye bakarsanız onu göreceksiniz (G. 50):

Celîl-i nazm-ı aşkı enver-i ruhsâre yazmışlar
Ulûm-ı minedin sırrın ulü'l-ebisâre yazmışlar

Kirâmen kâtibin evvel sücûd-ı âyet-i seb’â
Hutût-ı heft harf ile cemâl-i yâre yazmışlar

Okudum mushaf-ı hüsnünde yârin semme vechullah
Hakikat Ka’besin esrârını dîdâra yazmışlar

Gel ey zâhid dem-i âdemdesin insâniyet kesb it
Rümûz-ı ahsen-i takvîm-i aşkı yâre yazmışlar

Yıkarsa kalbin a’dâlar iriş bir mürşîd-i zâta
Gönül ta’mirinin keşfini ol mi’mâra yazmışlar

Göründü şabbı emred sûretinde aynuma bir er
Bu vech-i ma’nevi Hilmî cem-i ikrâra yazmışlar

Şeriat ve tarikat bu divanda sık sık karşılaştığımız iki kavramdır. Üstat şeriatı, zâtının terkibi; tarikatı ise, mayasının özü olarak göstermektedir. Tasavvufta çok işlenen, şeriatsız tarikat olmaz, ilkesiyle örtüşen bir ifade tarzını, aşağıya alıyoruz:

Şeriat terkîb-i zâtım tarîkat gevher-i kânım
Çekildi haddeden bir bir gelince tâ bu devrâna G.214/5

Tasavvufta melâmet önemli ilkelerden biridir. Dede Baba, kendisinden önceki mutasavvıflarda da görüldüğü gibi; riyakârların kınamalarından korkmadığını, çünkü melâmet taşının (ne kadar çok kınandığını dile getirmesi bakımından önemlidir) çevresinde âdeta bir kale olduğunu, şu beyitle dile getirmiştir:

Ne bâkim var riyâkârân-ı dehrün tîr-i ta’nından
Hisâr olmuş melâmet taşı Hilmi çevre yanımda G. 223/7

Cem, Bektaşî geleneğinde önemli yere sahiptir. Dede Baba, gönlüyle söyleştiği bir demde;

Gönül gel seninle bir iş edelim
Cümle işler gerü kalsun o demde
Özümüz dervîş-i derd-mend edelim
Erenler erkânı âyin-i cemde

diyerek cemin mahiyetinin, erenler erkânı olduğunu anlatmıştır.

Divanda yer alan “geç” redifli gazelde aşk tarikinin usûlü anlatılmaktadır (G. 34).

Tarîk-ı aşka gir cânâ sevâd-ı mâsivâdan geç
Makâm-ı terk ü tecride irüp nefis ü hevâdan geç
Rızâ vü emr-i Hakk’ı tut yapış bir dest-i mürşide
Vücûd-ı allemel-esmâyı bil şirk ü riyâdan geç
Hakikat bâbının miftâhı aşk-ı sırr-ı alâdır
Dühûl itmek dilersen bezm-i hâssa hâs u lâdan geç
Hayâl-i nefis imiş âlemde hubb-ı saltanat zevki
Telebbüs it libâs-ı fakrı da havf ü recâdan geç
Bekâbillaha yetmeklik dilersen sen de ey Hilmi
Hased ü bugz ü tama’ kin tutma gel kibr-i fenâdan geç

Maksat menziline erişmek isteyen bir insana mutlaka *mürşit* lazımdır.

Tuta bir mürşid-i cânân eteğin can verüp
İrişe menzil-i maksuda kılup kesb-i bekâ G. 5/ 2

Başka bir beyitte de bir mürşide mensup olmadan, yani ona bağlanmadan, aşk ilmine dair sırların anlaşılamayacağını söylemektedir:

Bütün ilmini fehm itmez olanlar kıl ü kâl ehli
Bu esrâr anlaşılmaz olmadan bir mürşide mensub G. 27/6

Yolun usûlü bu şekilde anlatıldıktan sonra, bu yola giren kişinin hangi hâlde olacağı da anlatılmıştır:

Bir kişi kim zât-ı Hak’dur Hakk’a zâtı yâr olur
Âşık-ı sâdık muhibb ü tâlib-i dîdâr olur
Çün elest bezminde lâyı ref’ idüp illâ diyen
Ahdine sâbit-kademdür sâdık-ı l-karâr olur G. 44

Yolun hâli anlatıldıktan sonra; kişinin nasıl davranması gerektiği, bir gönülde iki yâr olmayacağı, bütün bunlara “*dâmen-i hünkâr*”ın yetişeceği vurgulanmıştır:

Sevme gayriyi gönül âşık bir yâr yetişir
Dil-i dîvâneye bir dilber ü dildâr yetişir

...

İki âlemde budur maksadı ehl-i aşkun
Hilmiyâ sıdk ile tut dâmen-i hünkâr yetişir G. 51/1 - 5

Dedebaba, hangi kaynaklardan beslendiğini şu gazelle anlatmıştır:

Bihamdillah haber aldım yine cânân otağından
Gelür subh ü mesâ bûy-i hakikat Hırka Tağı'ndan

Zülâl-i bâde-i aşka virüpdür neşe-i sâni
Akar seker bîkârı mesel zezem Dede Bağı'ndan

Hakikat ni'metinin ehl-i inkâr lezzeti bilmez
Ne bilsün tutmamış nân ü nemek pîrin ocağından

Sürüp hâk ü der dergâh-ı pîre vechin ey âşık
Uyandır kalb kandilin Balım Sultan çerâğından

İdenler Hazret-i Hünkâr'a candan kulluk ey Hilmî
Olur dilşâd ile âzâde elbet gam bucağından G. 203

İnsan her isteğini her zaman elde edemez. Eğer istenen şey vakti geçtikten sonra elde edilirse bir faydası olmaz, âdetâ ölüm döşeğine düşmüş bir kişinin önüne çıkan fırsata benzer. Bu duyguyu dedebaba şöyle dile getirmiştir:

Son deminde gelen ikbâl buna benzer hemân
Neylesün kan tüküren bir kişi altun leğeni G. 260/5

Ölüm de dinî edebiyatımızda oldukça sık işlenen bir konu olmuştur. Dedebaba bunu da şöyle ifade etmiştir:

Tecerrüd mesleğinde dâim ol Hilmi Dede dâim
Gelen bu âlem-i hestîye encâmı göçer yâhû G. 207/8

Ayrılık, edebiyatımızda en çok işlenen konulardandır. Ayrılık ile ölümü tarttıran ve ayrılığı ölümden daha ağır gören bir milletin mensubu olan şairimiz de ayrılık üstüne şunları söylemiştir:

Rûz-ı hicrânın beher sâniyesi bir yıl gelür
Hilmiyâ cem' eyleyüp bir bir hesâb ittim bu şeb G. 28/7

Tasavvuf disiplininde dünyaya hiç önem verilmez. Hilmi Dede bunu, “*olsa da bir olmasa da*” ifadesi ile veciz bir şekilde dile getirmiştir:

Ferah-ı devleti dil bulsa da bir bulmasa da
Tâlib-i vuslat olan gülse de bir gülme de
Menzil-i aşka eren sıdk ile ehl-i hâle
Gam u ş”âd”i-i felek olsa da bir olmasa da
Gözümün yaşı ile beslediğim âlemde
Gül-berk-i emelim solsa da bir solmasa da
Bâde-i la’l-i lebinden kanan ehl-i aşkın
Kadehi bâde-i semm tolsa da bir tolmasa da
Hilmiyâ Gülşen-i vahdetde ne gam zâhid-i har
Gonce-i ömrüm eğer yolsa da bir yolmasa da G. 220

Bazı şiirlerinde, klasik şiirimizdeki sevgiliye ait mazmunları kullanmaktadır. Meselâ Fuzûlî’de görebileceğimiz bazı kalıp ifadeleri dedebabanın divanında da görmekteyiz. Eski şiirimizde bir kategoriye ait kelimeler, başka bir kategoriye anlatmakta da kullanılmıştır.

Kaşınla kirpiğin zülfün senin ey kâmet-i zîbâ
Biri misk ü biri anber birisi sünbül-i ra’nâ
Cemâlün hüsn ü ânun ruhları âlün gül-endâmın
Kamer-tal’at melek-haslet perî peyker saçı leylâ
Gözün âhû dişün incü dehânun hokka-i dârû
Nigâhun cân virür mürde dile nutkun ider ihyâ
Müsel sel turre-i kisvelerin hable’l-metin olmuş
Mühelhel sûretin uşşâka nûr-ı urvetü’l-vüskâ
Kulağın mahzen-i hikmet meşâmın bûy olur Hak’dan
Dudağın çeşme-i kudret lisânun kenz-i lâyüfnâ
Vücûdun Tûr-ı Sinâsı tecelligâh-ı Mevlâ’dur
Göründü dest-i pâkünden zihi sırr-ı yed-i Beyzâ
Tavaf eyler melâik ins ü cin Hilmî Dede ey yâr
Yüzün beyt-i muazzamdur cemâlün kible-i ulyâ G. 22
Düşdi gönlüm ey sanem kirpiklerin sevdâsına
Cân u cihân virmişem ebrûların arasına

Gelmiş cemâlin şânına nûrun alâ nûr âyeti
Ya ben nice dil virmeyem yârin ruh-ı zîbâsına
Hüsnün gören âşıklara cennet visâlündür senin
Müş tâk olanları hısâb kâmetin tûbâsına
Nergis gözün yağmalamış imân u akl-ı âşıkı
Kimdir aceb karşı duran yağmurun yağmasına
Yûsuf misâli niceler çâh-ı zenehdânındadır
Aşk ehli olmuşlar esîr-i zincir-i zülf arasına
Yandım yıkıldım ey sanem Allah için kandır beni
Dil-teşneyem ben tâ ezel la'l-i lebin sahbâsına
Lutf eyleyüp Hilmi Dede cânânımız kılsa kabûl
Ben cânımı nezr itmişim bezm-i safâ-efzâsına G. 218

Bir başka gazelde sevilenin ruhsâr-ı âli âşığı aşk âteşine yandıran ve sabahlara kadar gönlü ah ettiren visâl arzusudur. Âşığı sevdâlara düçâr eden sevgilinin kaşları ve benidir. Sevgilinin boyu (kadd-i dâl) ise âşığın zayıf cismini nâtüvân edendir G. 49.

Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi Hilmi Dede'de de vâize sık sık çatıldığını görüyoruz:

Mey ü mahbûb arzu kıldığım ayb itme ey vâiz
Mey ü mahbûb olan yirde olur her şeb sabâ meclis G. 115/4
Hak-şinâs ol ey güzel fehm eyle kendi nefsini
Kîl ü kâl-i vâ'ize uyma kelâmı muhtelif G. 128/4
Vâiz fikr it hâlet-i merdâne-i aşkı
Bir mûr-ı dile değme Süleyman'ı üzersin G. 136/3
Hakdan özge nesne yok âlemde ey vâ'iz ıyân
Hak nazar kıl kim hemîn Hak'dan ibâretdür cihân G. 201/1
Mest olup vahdet şarâbından bugün Hilmî Dede
Söyleyen Hak'dır bu nutkı eyleme vâ'iz gümân G. 201/7

Daha önce Fuzûlî'de ve diğer divan şairlerinde gördüğümüz tabipten şifa istemek motifi, dedebabada da vardır:

Hayâtın terk ider Hilmî tabîbe keşf-i râz itmez
Marîz-i aşk olan mustağnidir dâr u şifâsından G. 198/5

Şairimiz, kâinattaki her şeyin insanda gizli olduğunu veciz bir şekilde dile getirmişti:

Lâ dime zâhid illâ gizlidir âdemdedir
Allemel-esmâ hem müsemmâ gizlidir âdemdedir G. 45

Hilmi Dede, birkaç şiirinde “Nevrûz”u işlemiştir. Bilindiği gibi nevrûz, Orta Asya’dan beri kültürümüzün bir parçası olarak devam ede gelen bir bayramımızdır:

Bihamdillah gidüp gam geldi nev-rûz-ı neşât-efzâ
Bezendi sü-be-sü elvân çiçekle tağ ile sahrâ
Bahar eyyâmı kevne zîb ü zînet bahş için el-hak
Olupdur gülistanda gül bedenden goncalar peydâ
Çemen tıflını emzirdikçe dâim ebr-i nisandan
Giyüpdür dâye-i arz ol şerefle hil’at-ı hadrâ

...

O meh ağyâr ile gice safâda kakhahalar ile
Hezerân yâ Sabûr çekmede Hilmi-i şeydâ G. 23 (Toplam 13 beyit)

Divanda yer yer arkaik söyleyiş özellikleri görülmektedir. 37.gazelin redifi “yoh”tur. Buna mahalli söyleyiş de denebilir, ama eskiden de bu söyleyişin böyle olduğunu biliyoruz. Bir şiirde bugünkü -dır, -dir, -dur,-dür ekinin durur şeklinde kullanıldığını görüyoruz.

Zülfi karalar çok durur
La’lün vefâsı yok durur
Her gamzesi bir ok durur
Karşu siperdârun nedür? G. 41

Başka bir şiirde *yuhu* (uyku), bir diğesinde ise *sançılmak* kelimesine rastladık:

Sanma gâfil gönlümi cânâ cünûn-ı aşkdan
Gelmez asla aynuma fikr ü hayâlinden yuhu G. 206/4
İltifât-ı yâre mahzar oldu Hilmi âkıbet
Sîneme sancıldı kaşı yâdan müjgân oku G. 206/5

Yüzyıl özelliği midir, yoksa tekke mensubiyetinin etkisi midir bilinmez; divan şiirinde pek görülmeyen bir tavırla Türkçe kelimelerle Farsça ekler, bir iki yerde birleştirilmiştir.

Tecerrüd âsumânından doğunca Hilmi-i kemter
Münevver itdi meydânı şeb-i vuslatda ay-âsâ G.6/5

“Ahı” kelimesi de bugün unutulmuş kelimelerimizdendir. Dede babanın divanında bu kelimeye de rastladık:

Ey ahı ârif isen eyleme aslın inkâr
Bir avuç hâk-i siyehden yaratıldın ey yâr G. 42/1

İyelik ekinin sırlı biçimine örnek:

Eğerci men aref sırrından âgâh oldısa nefsün
Olur idrâk iden Rabbisini kâmil beşer yâhû G.207/3

Tevdi et-, teslim et-, emanet et-, ver-, yetiştir-, ulaştır- anlamlarına gelen tapşır-fiiline de divanda rastladık. (Yeni Tarama Sözlüğü, 1983)

Cefâyı çekmeyen irmez safâ-yı zevk-i dîdârına
Belâyâ sâbir olmak tapşırur uşşâkını yâre G.210/5

Divanda yer alan 18. şiir, bir “Elif-nâme”dir (Yardımcı, 2002: 397). Elif-nâme, eliften başlayıp ye harfine kadar, her harf ile başlayan bir mısra veya beyit ya da dörtlük tertip etmek suretiyle meydana getirilen şiirlere verilen isimdir. Hem halk şiirinde hem de divan şiirinde örneklerine rastladığımız elif-nâmelerde şairler, dile hâkimiyetlerini ve ustalıklarını sergilerler.

Hilmi Dede babası, divanında edebî sanatları da ustaca kullanmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Hilmi Dede babası, bir taraftan tasavvuf terbiyesi içerisinde yetişmiş, bütün insanlığı kucaklayan bir hoşgörüsü sahibi şeyh iken; diğer taraftan güçlü bir şairdir. Klasik şiirimizin mazmunlarını ve Bektaşî geleneğini şiirine yansıtabilmiş bir şahsiyet olan Hilmi Dede babasının edebiyat tarihi içerisindeki yerini lâıyk-ı vechile alabilmesi için, gerekli inceleme ve araştırmaların mutlaka yapılması gerekir.

Bihamdillah yine oldu zemin ü asuman nevrûz
Hamel burcuna nakl itdi güneş oldu cihan nevrûz
Şereflendi bu gün âlem ferah-yâb oldu hep âdem
Cihânı eyledi hurrem bu dem oldu ayân nevrûz
Gice gündüz müsâvîdür menâzil anı havîdür
Bu ahkâm-ı semâvîdür virür her yıl nişân nevrûz
Getirür halkı handâna virür hem neşe rindâna
İçirür tevbekârâne şarâb-ı ergavân nevrûz
Bezendi cümle-i eşyâ nebâtâtı kılup ihyâ
Giyindi hil'at-ı hardâ bütün bu hâk-dân nevrûz
Bugün evvel bahâr oldu gülistân sebzezâr oldu
Gönüller neş'e-dâr oldu olup feyz-resân nevrûz

Döner devrinde aşk ile felekler içre zevk ile
Olupdur nûr-ı şevk ile muhibb-i handân nevrûz
Bu gün mevlûd-ı Haydar'dır dem-i sâki-i kevserdir
Cülûs-ı şâh-ı ekberdir olupdur şâd-mân nevrûz
İmam Hasan Hüseyin için hem ol reyhâneyn için
Kuh ü sahrâyı zeyn için açıldı gülsitân nevrûz
Ali Zeyne'l-abâ elhakk velî Hâlık-ı Mutlak
Anunçün açılup zanbak tonandı hep çemen nevrûz
Muhammed Bakır ol nâtık-ı imam Ca'ferü's-sâdık
Bular çün açdı şakâyık dehân-ı nüktedân nevrûz
İmam Musâ-i Kâzım Ali Rızâ dürer-i hâzım
Olup makrûn-ı Hak daim açup gonce-dehân nevrûz
Takî nûr-ı münevverdür Nakî hem hüsn-i enverdür
Bular bir vird-i ahtardır açup berk-i hisân nevrûz
Hasanü'l-Askerî kelefüm(?) kelâm-ı alem ü Ekrem
Muhammed Mehd-i efhâm olup sâhib-zamân nevrûz
Çehâr-deh-i hazret-i Ma'sûm muhabbet bunlara melzûm
Bulardur gonce-i Mazlûm Nihâl-i nev-civân nevrûz
Hacı Bektâş-ı Veli pirim Balım Sultan dest-gîrim
Bulardur şâhım emîrim dile hüküm-i revân nevrûz
Ezel ebed olup Hilmi Dede ol şâhlara bende
Bu abd-i âciz efgende olupdur karmân nevrûz

KAYNAKLAR

- AKAR, Metin. (1987). Türk Edebiyatında Manzum Mi'rac-nâmeler. Ankara.
ERGUN, Sadettin Nüzhet. (1930). Bektaşî Şairleri. İstanbul.
ERGUN, Sadettin Nüzhet. (1956). Ondokuzuncu Asırdan Beri Bektaşî – Kızılbaş Alevî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul.
İBNÜ'L-EMİN, Mahmud Kemâl İnal. (trz). Son Asır Türk Şairleri. İstanbul.
Mehmed Ali Hilmi Dede'baba'nın Divanı. (1327). İstanbul.
NOYAN, Bedri. (1986). Mehmed Ali Hilmi Dede'baba Divanı. İstanbul.
YARDIMCI, Mehmet. (2002). Başlangıcından Günümüze Halk Şiiri, Âşık Şiiri, Tekke Şiiri. Ankara.
Yeni Tarama Sözlüğü. (1983). TDK Yayınları. Ankara.